

golezen in de kolonie vergeleken. Soms ging het om oprechte sympathie, zoals in Hendrik Conscience's *In 't Wonderjaar* (1566) en *De Boerenkryg* (1853), maar veel vaker diende deze vergelijking vooral binnenlandse politieke doelen.

Voor de twee beeldessays verlenen dit boek meerwaarde. In twee katernen van elk 32 kleurenafbelingen toont Winne Gobyn de veelzijdigheid van de Vlaamse Beweging. De eerste twee illustraties zijn grote historiestukken, waarop twee momenten uit de Belgische geschiedenis zijn verbeeld: een schilderij van Gustave Wappers van de Belgische Opstand op de Grote Markt te Brussel uit 1835 en een doek van Nicaise De Keyser van de Gulden-sporenslag uit 1836. Als nieuwe natiestaat had België behoefte aan dit soort heroïsche voorstellingen, die het nationaal-historische bewustzijn voedden. De drie laatste beelden haken in op de actualiteit. We zien het ledencongres van de Nieuw-Vlaamse Alliantie uit 2019, waarin het Vlaamse regeerakkoord wordt goedgekeurd en Vlaamse regeringsdeelname. Daarnaast zien we een met Vlaamse frieten versierde zwarte vrouw in felgele kleding. Het betreft een poster uit de marketingcampagne Vlaamse Meesters van het agentschap Toerisme Vlaanderen uit 2018. Tot slot zien we een scène uit de voorstelling *Vlaemsch (chez moi)* van choreograaf Sisi Larbi Cherkaoui uit 2022.

Deze sprekende beelden en de begeleidende teksten (inclusief handige verwijzingen naar relevante hoofdstukken) maken in een oogopslag duidelijk hoezeer politiek en cultuur met elkaar verstrengeld zijn. De Vlaamse Beweging is niet alleen een politieke realiteit maar wordt ook gevoed door beelden. Het is in die zin ook een constructie, om de hoofdstuktitel 'Vlaanderen. De geschiedenis van een constructie' te citeren. Beeldvorming en werkelijkheid werken op elkaar in en kunnen elkaar versterken. Maar cultuur kan ook een middel zijn om kritiek uit te oefenen op de politieke realiteit, zoals uit de twee laatste foto's van het beeldessay blijkt.

In de epiloog reflecteert Ludo Simons op de vraag 'Beweegt de Vlaamse Beweging nog?'. Simons was in de vroege jaren 1970 nauw betrokken bij de totstandkoming van de (eerste) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en schreef een provocerende flaptekst, waarin hij stelde: "De Vlaamse Beweging bestaat niet. De term Vlaamse Beweging is een fictieve benaming voor een samenspel van factoren, een vlechtwerk van historische gebeurtenissen, die door de toeschouwer moedwillig geïsoleerd worden uit een bredere context ...". Liever spreekt hij van Vlamingen die bewegen, al blijf het de vraag: waarnaartoe precies? Simons is sterk gekant tegen een zelfstandig Vlaanderen en hoopt dat een unitair België in de toekomst behouden blijft. Niet vanwege overmatige vaderlandslievende motieven, maar uit pragmatisme.

Hoewel Simons' opiniërende epiloog een stijlbreuk vormt met de rest van het boek, daagt hij de lezer wel uit om zelf positie te kiezen. Waar bewegen de Vlamingen naar toe en in hoeverre is de Vlaamse Beweging meer dan een verbeelde gemeenschap? Fantoom of niet, het is in elk geval een constructie met reële gevolgen voor de sociale, culturele en politieke realiteit.

Lotte Jensen

SEBASTIAN BISCHOFF, CHRISTOPH JAHR, TATJANA MROWKA, JENS THIEL (EDS.) *Belgien, Deutschland und die 'Anderen'. Bilder, Diskurse und Praktiken von Diskriminierung, Ausgrenzung und Verfolgung (Historische Belgienforschung, vol. 10)*

Münster, New York: Waxmann, 2024, 260 p.

Since 2012, German-speaking scholars of Belgian history have regularly organised conferences and workshops and published volumes on Belgian history, ranging, according to the mission statement of the 'Arbeitskreis Historische Belgienforschung' (study group for historical research on Belgium), the period from the rising in the southern Netherlands of 1792 until the present day.¹ Both the findings of the workshops as well as monographs

1. Mission statement on the homepage of the 'Arbeitskreis Historische Belgienforschung', <https://www.belgienforschung.de>, accessed 23/06/2025.

on Belgian history are published in the book series edited by the aforementioned study group, a series now spanning ten volumes and a wide variety of topics. This remarkable achievement may rightly be claimed to be an expression of a persistent Belgo-German academic debate, smaller in volume than its Franco-German counterpart, yet alive and kicking in qualitative terms.

The volume under discussion here is the result of the 6th workshop of the Belgo-German study group, held at the Centre for Research on Antisemitism in Berlin on 23 and 24 September 2022. The choice of venue was no coincidence and sets the theme for many of the contributions, which mostly address notions and the manner in which 'otherness' was and is construed in Belgium – and beyond. Four articles (penned by Philippe Pierret, Uffa Jensen, Geneviève Warland, and Hubert Roland, respectively) deal with antisemitism proper, while two contributions each explore 'inner-Belgian' identity discourses: Winfried Dolderer reviews hostility towards Walloons in Flanders, while Christoph Jahr surveys the intriguing story of Flemish-Irish relations and patterns of mutual identification and recognition. Semjon Aron Dreiling and Christoph Baier, meanwhile, examine national self-representation and imagery through art. Had it not become such a cliché, 'Lost in translation' could be a three-word, in-a-nutshell summary of Anja van de Pol-Tegge's contribution, which showcases how minority markers have been aggravated in the translation of Belgian works of prose into German. Sebastian Bischoff and Björn Hofmeister, in turn, highlight the role and alleged characteristics of Belgium in German strategy and propaganda during the Great War. Jakob Müller and Benjamin Pfannes examine Belgium under German occupation during the Second World War, notably the (limited) scope of cooperation across Belgian resistance groups (Benjamin Pfannes), while Jakob Müller goes about some – arguably successful – myth-busting on the role of Alexan-

der von Falkenhausen, the German military commander of Belgium and Northern France between 1940 and 1944. Christina Reimann takes on the task of studying the ambiguous practices of dealing with migrants in Antwerp and Rotterdam from 1880 until 1914, with a particular focus on the role played by the Aliens' police during the period, which Yasmina Zian and Laura Stöbener share in their respective pieces on Jewish aliens during the Interwar and the continued repression of gypsies² in the postwar periods. While the bulk of contributions under discussion here are based on historical research and more or less traditional (and, it should be noted, sound) analysis of sources, neighbouring disciplines such as art history, linguistics/translation studies, and literary studies come to the fore if and where required.

As any academic with experience of organising workshops and publishing resulting books will know, stringing together a coherent conference volume is an arduous task at the best of times. This task ranges from initial thoughts on the suitable wording for a Call for Papers, via the selection process of papers, the conference itself, and the editorial work of keeping contributions within the confines of both the book's topic and length. The additional challenge is to strike a balance between a lively debate during the workshop, and publishing a book that fills a gap, so that others actually wish to read it. Conversely, books serving the chief purpose of adding to the authors' and editors' lists of published works are arguably a common disease in German academia. It will therefore come as good news that the book under review here shows no sign of such disease and indeed combines both original research of new as well as thought-provoking revisiting of known topics. Seasoned scholars of Belgian history and those simply interested in Belgian history alike may read this book cover to cover, while those interested in individual aspects of it will likely find at least one more contribution to complement the

2. I use the term 'gypsy' as the generic term, common in English (including English law) to denote a whole variety of Roma ethnicities and beyond, aware that the term is an exonym, ie attributed by others, as opposed to an endonym chosen by a group itself. However, as there exist many self-chosen names for the many various ethnicities described as 'gypsies', some of which readily adopt the term.

article that motivated them to pick the book up in the first place. A salient charm of this volume lies in the dialectical treatment of 'othering', regarding Belgium as seen from both the outside and inside, as a nation as a whole and as to what does – and, decisively, what does not – constitute this nation. The latter is, of course, a lamentable by-product of the definition of any nation as the very term 'definition' involves drawing borders to delineate what lies within them, and what does not – geographically, socially, ethnically, or in terms of a nation's values. It is therefore to the editors' credit that such a process, notably on the issue of antisemitism, is covered from a transnational angle – transnational in that the discussion of the Arthur Langerman archive and patterns of antisemitic stereotypes provided by Philippe Pierret and Uffa Jensen apply way beyond Belgium, yet are given concrete examples in Geneviève Warland's, Hubert Roland's, and, to a certain extent, Yasmina Zian's respective contributions.

A strict observer may reach the conclusion that some contributions do not sit quite so well with the book's central theme as others do, or that some of the interpretations offered by the authors require a rather far stretch of the reader: while some might, for example, feel that Anja van de Pol-Tegge's contribution provides a very close reading of German translations of Belgian works of prose, others (myself included) could likewise be reminded of the image of a man with a hammer in his hand, who in view of the tool at his disposal believes many things around him to resemble nails that need to be driven into a wall. Differently put, the case she makes for German translations betraying the continued existence of National Socialist ideology in postwar Germany for decades requires good will to follow her argument, at least on the back of the examples that she gives. On a similar note, Yasmina Zian's argument that petitionary letters reveal gender patterns by way of communication is intriguing yet could do with more evidence to become convincing. Finally, though, Laura Stöbener's contribution on the admittedly appalling marginalisation of gypsies in Belgium during the postwar decades illus-

trates how poor treatment of minorities was not limited to Jews, or to Belgium, and certainly did not end with the war.

As hinted at above, conference convenors turned book editors have only limited influence over the proposals they receive, or, differently put, are tasked with weaving coherence into the ones that they do to compile a convincing volume. Notwithstanding, and given the Belgo-German nature of the book, the German-speaking community of Belgium is lamentably absent in this volume. Though the editors do not claim encyclopaedic coverage of the main themes of the book, the many particularities of the German-speaking community and its shift from being at least largely regarded as part of the occupier between 1940 and 1944 to once again becoming a both ambivalent and ambiguous minority among the Belgian population thereafter leaves some potential for the book's theme uncovered – though the author of the present review could likewise and justifiably be held accountable for this absence. A similar observation should be made for Belgium's colonial legacy, which in recent years has come under close scrutiny. Given the atrocious crimes Leopold II committed, let or asked others to commit in the Congo, a rigorous account of this dark chapter of Belgian history, the hypocrisy with which other colonial powers addressed it, and the patterns of constructing races and nations throughout the 19th and 20th centuries to 'justify' such behaviour would have promised an insightful addition to this volume.

Despite these critical remarks, it should be iterated that they are of a high-level nature and should, without exception, not be read as to diminish what editors and authors have presented. In addition, regarding the absence of a piece on the German-speaking community, it should be noted in all fairness that the latter featured prominently in a previous workshop (held in Eupen/Belgium) and subsequent volume, which contains state-of-the-art original research four years after publication – a rare occurrence in a fast-moving research environment. On a final note, it was thanks to one of the editors of the volume that the

publishing house finally agreed to supply a paper copy of the book for review. Previously, Waxmann had - despite repeated requests - merely agreed to send an electronic copy. One may hope that such an abject attempt to save money, in violation of established academic practice, is not repeated on the part of an otherwise well-respected publishing house, lest its reputation take a severe blow.

Nicholas J Williams

JEAN BAPTISTE MUREZ

L'exil des religieux français en Belgique. 1900-1914

Rennes, Presses Universitaires de Rennes
(Collections « Histoire »), 2025, 311 p.

De 'zwarte invasie' van ruim 10.000 Franse kloosterlingen die in het begin van de twintigste eeuw de antiklerikale wetgeving in hun vaderland ontvluchtten en een schuiloord in België vonden, kreeg in de afgelopen jaren aandacht in enkele overzichtswerken over de geschiedenis van het religieuze leven alsook in een tweetal meer gedetailleerde studies: een bijdrage van Sofie Leplae in de Franse bundel *Le Grand Exil* en de masterthesis van Hendrik Moeys.³ Deze publicatie van Murez, die het resultaat is van zijn in 2021 aan de universiteit van Luik verdedigde doctoraatsonderzoek, brengt *l'exil* voor het eerst in al zijn facetten in beeld.

De publicatie biedt een gedetailleerd gedocumenteerde studie van de ballingschap van Franse religieuzen in België in de periode 1900-1914. Van de ongeveer 30.000 religieuzen die gedwongen werden hun land te verlaten vond ruim een derde onderdak in België. Het land werd op die manier het belangrijkste ballingsoord voor Franse kloosterlingen. Murez bouwt zijn studie op rond drie centrale thema's: het vertrek uit Frankrijk en de vestiging in België, de dagelijkse realiteit van het kloosterleven in België en de reacties op hun aanwezigheid in het land. Hij baseert zijn onderzoek op een breed en gevarieerd corpus aan bronnenmateriaal: diocesane archieven, overheids-

archieven, private archieven van congregaties (voornamelijk de jezuïeten en de broeders van de Christelijke scholen), vrijmetselaarsloges, liberale en socialistische organisaties en persarchieven.

In het eerste deel *Le Départ et les espaces de l'exil en Belgique* toont Murez overtuigend aan hoe de geografische nabijheid, de goede spoorinfrastructuur, de homogeen katholieke regering, de overwegend katholieke samenleving en de gedeelde taal de belangrijkste motieven waren voor een ballingschap in België. Hij schat het aantal Franse religieuzen op 10.000 tot 13.000 - overwegend vrouwen - en 728 gemeenschappen. Ze vestigden zich vooral in de bisdommen Namen en Doornik en de grensdorpen van het bisdom Brugge. De ontvangst door katholieken en kerkelijke overheden in België was aanvankelijk welwillend, maar sloeg al snel om in een zekere terughoudendheid: concentratie in bepaalde gebieden moest vermeden worden, de religieuzen mochten niet bedelen en konden enkel onderwijs aanbieden aan leerlingen uit Frankrijk. Concurrentie met Belgische religieuzen moest vermeden worden.

Het tweede deel *Le Quotidien entre France et Belgique* focust op de vele aspecten van het dagelijks leven van de religieuzen in ballingschap. Een belangrijke focus ligt op de onderwijsactiviteiten, met name op de jezuïetencolleges en de bekende kostschool van de broeders van de Christelijke Scholen bij Doornik (Passy-Froyennes). Ze zetten hun onderwijs uit Frankrijk grotendeels voort met bijzondere patriottische elementen en een intelligent gebruik van promotiekanalen en transportmiddelen. Golden er voor onderwijscongregaties strenge regels om concurrentie met Belgische onderwijsinstellingen te voorkomen, dan waren Franse congregaties met een zorgapostolaat aan minder restricties gebonden. Ze werden niet als een bedreiging aanzien voor de nationale identiteit en waren bovendien al lang voor de *exil* ingeschakeld in sommige Belgische zorgsectoren.

3. SOFIE LEPLAE, « La Belgique Envahie » in Patrick Cabanel en Jean-Dominique Durand (eds.), *Le Grand Exil des congrégations religieuses françaises 1901-1914*. Paris, Cerf, 2005, 244-256. HENDRIK MOEYS, *De Zwarte Invasie*, onuitgegeven masterthesis, KU Leuven, 2012.